

Пастовенський О.В. Головні аспекти м'якого системного підходу як методологічної основи громадсько-державного управління освітньою галуззю // Андрогогічний вісник: Наукове електронне періодичне видання. – Випуск 5. – 2014. – С. 52-61.

УДК 351.851:352:37.01'013/014(477.42)

Пастовенський О. В.

*кандидат педагогічних наук, начальник
управління освіти і науки
Житомирської обласної адміністрації*

ГОЛОВНІ АСПЕКТИ М'ЯКОГО СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ОСНОВИ ГРОМАДСЬКО-ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОЮ ГАЛУЗЗЮ

Проаналізовано відмінності між жорстким та м'яким системними підходами. Зроблено висновок, що м'який системний підхід, згідно якого для стабільного функціонування і розвитку освітніх систем необхідно забезпечити участь в управлінні ними всіх зацікавлених сторін, є однією з методологічних основ громадсько-державного управління загальною середньою освітою.

Ключові слова: *жорсткий системний підхід, методологія м'яких систем, громадсько-державне управління загальною середньою освітою, державні, самоврядні освітні, приватні структури, громадськість.*

Проанализированы отличия между жестким и мягким системными подходами. Сделан вывод, что мягкий системный подход, согласно которому для стабильного функционирования и развития образовательных систем необходимо обеспечить участие в управлении ими всех заинтересованных сторон, является одной из методологических основ общественно-государственного управления общим средним образованием.

Ключевые слова: *жесткий системный подход, методология мягких систем, общественно-государственное управление общим средним образованием, государственные, образовательные, частные структуры, структуры местного самоуправления, общественность.*

The differences between hard and soft system approaches are analysed in the article. The conclusion is made that soft system approach, according to which stable functioning and development of educational systems need participating all parties

concerned in the management process, is one of the methodological bases of public and state secondary education management.

Keywords: *hard system approach; methodology of soft systems; public and state secondary education management; state, educational, private structures; structures of local self-government; the public.*

Розвиток освітньої галузі вимагає вдосконалення методології управління освітніми системами. Динаміка демократичних змін у суспільстві спричиняє пошук нових моделей управління загальною середньою освітою, в яких органічно поєднуюватимуться засоби державного і громадського впливу.

Дослідженню процесів участі громадськості в управлінні освітою присвячені роботи таких зарубіжних авторів, як Дж. Ст. Мілль, Д. Дьюї, Д. Конант, Р. Вестбрук, Е. Гутман, Е. Ентвістл, Т. Найт, А. Нейл, М. Барбер та ін. Це свідчить про те, що проблема залучення громадськості до управління освітою є актуальною не лише в Україні, а в багатьох країнах світу, носить глобальний характер.

В Україні питання оптимального поєднання державних і громадських чинників в управлінні галуззю досліджували В. Грабовський, І. Довбиш, Г. Єльнікова, О. Зайченко, Ю. Кавун, Л. Калініна, М. Комарницький, С. Корольок, Г. Костюк, В. Князєв, О. Марчак та ін.

Зрозуміло, що ефективність процесу вдосконалення системи управління освітою істотно залежить від методологічних підходів у науковому дослідженні освітніх систем.

Розробкою педагогічної методології системного підходу займалися В. Беспалько, Т. Ільїна, Ф. Корольов, Н. Кузьміна, А. Саранов, А. Сидоркін та інші. Основними напрямками досліджень цих авторів стало визначення особливостей педагогічних явищ і процесів як об'єктів системного дослідження, виділення педагогічних систем з ряду соціальних систем шляхом виявлення їхньої якісної своєрідності, специфічних характеристик, притаманних педагогічній діяльності [9, с. 49].

Однак тривалий час у наукових дослідженнях з даної тематики переважав традиційний (або жорсткий) системний підхід. Проте у соціальних системах, до яких належать і освітні, жорсткий системний підхід не завжди дає можливість отримати необхідний позитивний результат. Саме для дослідження таких складних систем в останні десятиліття розробляється м'який системний підхід, що допомагає впоратися із значною кількістю проблем.

Метою статті є проаналізувати відмінності між жорстким та м'яким системними підходами, визначити методологічні основи громадсько-державного управління загальною середньою освітою.

За останні десятиріччя помітно зросла увага до наукових досліджень, виконаних на основі системного підходу до аналізу функціонування освітніх систем. Ідею системного вивчення педагогічних явищ та процесів знаходимо ще в працях видатного педагога ХІХ століття К. Ушинського [17].

Одним із перших у вітчизняній педагогіці системний підхід дослідив

Я. Мамонтов, який тлумачив педагогічну систему як «систему наукових тверджень, що визначає та координує для певної мети основні педагогічні фактори (педагог, учень, матеріал) та встановлює їхні стосунки до даного суспільного середовища» [10, с. 131-135].

Певний внесок у дослідження проблеми системного підходу зробила Т. Ільїна, концепція якої ґрунтується на визначенні поняття «системно-структурний підхід». Його сутність полягає в тому, що спочатку проводиться структурний аналіз, а потім відбувається системний розгляд об'єкта [5, с. 5-9]. Серед елементів системи навчання називаються: навчальний матеріал, учитель, учні, навчальні посібники та технічні засоби навчання.

В. Беспалько педагогічною вважає систему, в якій відбуваються педагогічні процеси. У структурі педагогічної системи ним виділяються такі основні елементи: мета виховання, учні, викладачі, зміст виховання, організаційні форми педагогічної діяльності, дидактичні процеси або засоби здійснення педагогічного процесу [3, с. 25].

О. Ковальов під педагогічною системою розуміє сукупність компонентів, взаємодія яких обумовлює високий ступінь організації процесу учіння, що проявляється в підвищенні його ефективності [6, с. 15]. Серед компонентів педагогічної системи автором називаються такі:

- 1) сукупність людей, що беруть участь у процесі навчання;
- 2) накопичені суспільством досвід та знання (суспільна культура) – предмет навчання;
- 3) множина семіотичних структур, за допомогою яких відбувається кодування та накопичення інформації;
- 4) сукупність людей, котрі популяризують наукові знання;
- 5) компонент управління, до якого відносяться:
 - а) сукупність «фільтрів» (програм, підручників, посібників);
 - б) способи досягнення цілей – засоби, форми і методи педагогічного впливу;
 - в) педагоги, котрі виконують ряд специфічних функцій, головною з яких є управління педагогічним процесом.

За визначенням Н. Кузьміної, педагогічна система – це «множина взаємопов'язаних структурних та функціональних компонентів, що підпорядковані меті виховання, освіти та навчання підростаючого покоління й дорослих людей» [11, с. 10]. Серед структурних компонентів педагогічної системи виокремлюються:

- 1) навчальна інформація;
- 2) засоби педагогічної комунікації (методи, форми, засоби навчання та виховання);
- 3) учні;
- 4) педагог;
- 5) мета.

Окрім структурних, визначаються функціональні компоненти як зв'язки між структурними: конструктивні, комунікативні, організаційні, гностичні, проєктувальні (прогностичні).

У розумінні Г. Серикова педагогічна система являє собою «своєрідну модель досліджуваного педагогічного процесу, й основою такої моделі є сукупність педагогічних об'єктів, що взаємодіють між собою» [14, с. 52]. Досить продуктивним є також окреслення вченим такого елемента педагогічної системи як педагогічний суб'єкт. У його ролі виступають і учні, і вчитель.

У дослідженнях Л. Спіріна, М. Степинського, Л. Фрумкіна педагогічна система тлумачиться як складна динамічна система управління, у якій здійснюються виховні завдання. Автори вважають, що педагогічна система виникає тоді, коли будь-яка діяльність розглядається з погляду здійснення педагогічних завдань, коли така діяльність стає джерелом педагогічних завдань і засобом виховання одночасно [4].

А. Коджаспиров визначає педагогічну систему як сукупність взаємопов'язаних засобів, методів, процесів, необхідних для створення організованого, цілеспрямованого педагогічного впливу на формування особистості [7].

О. Новиков вважає, що до педагогічної системи мають включатися такі елементи: цілі освіти; зміст освіти; методи, засоби, організаційні форми навчання і виховання; педагоги (викладачі, майстри виробничого навчання, вихователі); учні (студенти). Усі ці елементи взаємопов'язані. На переконання О. Новикова, «підвищувати ефективність педагогічної системи можна шляхом оптимізації її елементів і функціональних зв'язків, що існують між ними» [12, с. 24]. Головним системоутворюючим елементом педагогічної системи він вважає цілі, а головним суб'єктом – активно діючу особу, для якої створюється і функціонує педагогічна система – учня, студента.

І. Васильєв розглядає педагогічну систему як «множину взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, взаємодія яких підпорядкована досягненню єдиної для всіх цілі – цілі навчання і виховання підростаючого покоління і дорослих людей» [16, с. 28]. Як структурні компоненти в його педагогічній системі виступають: ціль освіти та її еталон; зміст освіти; учень (студент, слухач); педагог (інженер-педагог); способи навчання і виховання; результат і продукт освіти.

Можна було б продовжити розгляд різноманітних підходів до визначення педагогічних систем. Однак не менш важливими є аналіз методик щодо вирішення проблемних ситуацій, які виникають у системах.

Для розв'язання конкретних проблемних ситуацій ряд учених запропонували відповідні методики, які можна застосовувати і в педагогічних системах. Методики Е. Квейда, С. Оптнера і Е. Голубкова [15] більше уваги приділяють розробленню та аналізу альтернатив прийняття рішень.

Зокрема, С. Оптнер пропонує методику вирішення проблемних ситуацій у системах, що складається з таких етапів: ідентифікація симптомів; визначення актуальності проблеми; визначення цілі; розкриття структури системи та її дефектних елементів; визначення структури можливостей; знаходження, оцінка та вибір альтернатив; знаходження рішень і забезпечення

визнання рішень колективом виконавців і керівництвом; запуск процесу реалізації рішень та управління цим процесом; оцінка наслідків рішень.

Ю. Черняк акцентує увагу на структуризації цілей. Згідно запропонованої ним методики для вирішення проблемних ситуацій мають бути здійснені такі кроки: аналіз проблеми; визначення системи; аналіз структури системи; формування загальної цілі й основного критерію; декомпозиція цілі, виявлення потреби в ресурсах, процесах; виявлення ресурсів і процесів, композиція цілі; прогноз і аналіз майбутніх умов; оцінка цілей і засобів; відбір варіанту; діагноз існуючої системи; побудова комплексної програми розвитку; проектування організації для досягнення цілей.

У С. Янга особливу увагу приділено процесу реалізації прийнятого рішення. Його методика включає в себе такі дії: визначення цілей організації; виявлення її проблем; дослідження проблем і встановлення діагнозу; пошук рішень; оцінка всіх альтернатив і вибір найкращої; погодження рішень в організації та їх затвердження; підготовка до впровадження рішення; управління процесом його впровадження; перевірка ефективності рішення.

В аспекті системності розглядав навчальний процес Ю. Бабанський. У складі системи навчання вчений виділяє такі основні елементи: педагоги та інші суб'єкти навчання й виховання, умови навчання [2, с. 37]. Процес навчання також має свої компоненти: мету, зміст, форми та методи організації діяльності, методи емоційно-вольової стимуляції, контроль, аналіз та оцінку результатів пізнавальної діяльності.

На думку Ю. Бабанського, основними способами оптимізації процесу викладання є: комплексне планування педагогом завдань навчання, виховання і розвитку учнів; конкретизація навчально-виховних завдань з урахуванням особливостей даної групи дітей; окреслення в змісті нового навчального матеріалу головних елементів і концентрація на них уваги школярів; вибір оптимальної послідовності основних етапів уроку; добір оптимальних методів, форм і засобів навчання і виховання; забезпечення диференційованого підходу до учнів; визначення оптимального обсягу і складності домашнього завдання; комплексний аналіз результатів навчально-виховного процесу і витрат часу [13, с. 133-137].

Наведене вище дає підстави стверджувати, що у більшості випадків у рамках традиційного (або жорсткого) системного підходу педагогічні системи розглядаються як замкнуті системи, до складу яких входять педагоги, учні, цілі й результати освіти, форми, методи і засоби навчання, навчальна інформація тощо.

Крім того, у межах такого підходу зусилля спрямовуються в основному на оптимізацію функціонування педагогічних систем за жорстко регламентованими умовами та етапами її здійснення, що досить детально описано Ю. Бабанським.

Однак для складних соціальних систем, до яких належать і освітні, жорсткий системний підхід не завжди дає можливість отримати необхідний позитивний результат щодо забезпечення стабільного функціонування та розвитку систем.

Адже, починаючи з 60-х років, соціальні системи значно ускладнюються, і звичні підходи до їх аналізу і проектування стають неадекватними. Стрімко зростають об'єми інформації, з переробкою якої не справляються навіть комп'ютери. Персонал організації стає усе більш освіченим і схильним до самостійного ухвалення рішень, намагається не завжди повідомляти керівництву повну і достовірну інформацію, більше того, іноді ігнорує вказівки керівництва. Цілі підсистем усе частіше не співпадають із цілями системи в цілому.

Першим звернув увагу на подібні тенденції та на можливу плюралістичність картин світу учасників соціальних систем американський учений У. Черчмен [13, с. 32-33]. Він опублікував у 60-70-і роки 5 книг, у яких поступово осмислювалася необхідність відходу від обмеженості жорсткого системного підходу, що не враховує слабоструктурований і важкоформалізований характер багатьох соціальних проблем.

У. Черчмен сформулював основні положення нового підходу до аналізу соціальних систем:

- системний підхід починається, коли ви вперше дивитеся на світ очима іншої людини;
- системний підхід показує, що картина світу кожного індивіда обмежена;
- у системному підході немає експертів (тобто у людей можуть бути різні погляди) тощо.

Згідно цих положень розробка проекту соціальної системи вимагає гарантованої участі представників усіх зацікавлених сторін. Узгодження їх інтересів – складний процес, який ніколи не закінчується, але саме такий підхід дозволяє прийняти правильне рішення.

У. Черчмен стверджує, що до успіху проекту веде ретельне дотримання таких принципів:

- опанування – в слабоструктурованих проблемах можна розібратися, якщо розглядати їх із різних точок зору;
- участь – у процесі ухвалення рішень повинні брати участь представники усіх зацікавлених сторін;
- інтегративність – у процесі обговорення різні точки зору повинні синтезуватися на більш високому рівні, що призводить до вироблення загального плану дій;
- навчання – в результаті учасники процесу системного аналізу починають краще розуміти свою організацію та її проблеми.

Великий вплив на розвиток системного аналізу зробили праці одного з найбільш авторитетних і плідних американських учених Р. Акоффа [13, с. 33-35].

Р. Акофф вважає, що для успішного функціонування і розвитку організація в першу чергу повинна стати демократичною. А це означає, що в ухваленні рішень, особливо щодо питань планування роботи організації, повинні мати можливість брати участь усі зацікавлені особи. Зауважимо, що

на сучасному етапі ідеї демократичного (партисипативного) управління знаходять на заході все більше прибічників і все ширше впроваджуються в практику.

Центральне місце в соціосистемній ідеології Р. Акоффа займає методологія «інтерактивного» планування, що включає такі етапи:

- аналіз стану організації та її проблем;
- розробка варіантів «ідеалізованого» майбутнього організації;
- розробка засобів досягнення цілей (на цій стадії відкидається частина варіантів, запропонованих на етапі 2);
- розподіл наявних ресурсів (матеріалів, устаткування, персоналу, фінансів);
- планування впровадження.

Згадана методологія Р. Акоффа передбачає:

- цілісність планування – план розробляється відразу для всіх частин і рівнів системи;
- безперервність планування – в плані неможливо передбачити все, тому при появі істотних змін потрібне його коригування.

Значний внесок у розвиток методології «м'яких» систем (ММС) вніс англійський учений П. Чекленд [13, с. 35-42]. Першу роботу, присвячену методології вивчення «м'яких» систем, він опублікував у 1972 р. Підходи П. Чекленда спираються на глибокий аналіз відмінностей між «жорсткими» і «м'якими» системами.

Як зазначає вчений, у межах жорсткого системного підходу зусилля спрямовуються на оптимізацію функціонування систем. Завдання, які необхідно при цьому вирішувати, достатньо ясні, й основна проблема полягає у виборі найбільш ефективних рішень.

Традиційне, жорстке системне мислення мимоволі примушує спостерігача шукати систему і в соціальній ситуації, що вивчається, нав'язує розгляд соціального об'єкта в чітких системних термінах (структура, функції, мета, засоби). Однак жорсткий підхід виявляється неадекватним при вивченні громадських явищ. Більше того, у багатьох випадках системні обмеження можуть істотно спотворити реальну ситуацію. Адже соціальні системи в якості активних елементів включають індивідів і групи, які мають власні цілі, погляди, установки, що визначають вибір рішень і дій, чия індивідуальна і колективна поведінка врешті-решт визначає істотні аспекти поведінки системи в цілому.

Методологія «м'яких» систем якраз і призначена для виявлення різних точок зору і поступового досягнення взаєморозуміння. Саме в цьому полягає її принципова відмінність від традиційного жорсткого підходу, що дозволяє говорити про становлення нової системної парадигми.

П. Чекленд трактує методологію «м'яких» систем як процес дослідження, що складається з семи етапів:

- опис виниклої проблемної ситуації;
- аналіз проблемної ситуації;

- формулювання ключових визначень систем;
- розроблення концептуальних моделей;
- порівняння усіх концептуальних моделей між собою і з реальним станом справ;
- вибір допустимих, бажаних змін;
- дії, що покращують ситуацію.

Зауважимо, що розглянутий 7-етапний цикл може повторюватися кілька разів до отримання позитивного результату.

Отже, як бачимо, методологія «м'яких» систем розробляється як системно-орієнтоване керівництво, що допомагає впоратися із складними проблемами в соціальних системах, на основі виявлення різних точок зору індивідів і поступового досягнення взаєморозуміння між ними. Зрозуміло, ці проблеми не можуть бути вирішені раз і назавжди. Однак саме м'який системний підхід із його ідеями демократичного (партисипативного) управління якнайповніше відповідає суті громадсько-державного управління складними соціальними системами, зокрема освітніми.

Зважаючи на наведене вище, для ефективного функціонування освітніх систем на нинішньому етапі необхідно забезпечити рішуче зростання ролі громадськості в управлінні ними, що підтверджується практичним досвідом багатьох західних країн.

Варто зауважити, що в сучасних дослідженнях у переважній більшості випадків під громадськістю розуміються організовані структури, що відображають інтереси соціальних груп в освітній галузі й не підпорядковуються органам управління освітою. Зокрема:

- об'єднання працівників освіти (асоціації лідерів освіти, керівників шкіл, методичні об'єднання тощо);
- об'єднання учасників навчально-виховного процесу: батьків, учнів (органи учнівського та батьківського самоврядування, асоціації, клуби тощо);
- структури, безпосередньо не пов'язані з системою освіти (об'єднання роботодавців, творчі спілки, наукові установи тощо);
- недержавні структури, які розширюють можливості шкіл у виборі шляхів свого ресурсного забезпечення (благодійні фонди, центри освітніх технологій, ресурсні центри, фонди тощо) [8].

Саме від комплексного врахування інтересів згаданих груп населення в управлінні загальною середньою освітою значно залежить успішність її функціонування.

Зрозуміло, що надзвичайно важливу роль у забезпеченні стабільного розвитку освітніх систем мають відігравати державні й самоврядні структури, причому одним із головних завдань тут є вирішення питання оптимального розподілу повноважень між цими структурами.

Крім того, в сучасних умовах доцільно також залучати до підтримки загальної середньої освіти, а відповідно і до управління нею, приватний бізнес.

Таким чином, для забезпечення стабільного функціонування і розвитку системи загальної середньої освіти необхідно забезпечити участь в управлінні

нею всіх зацікавлених сторін, зокрема державних, самоврядних, освітніх, приватних структур, а також громадськості. Схему впливу цих структур на систему загальної середньої освіти зображено на рис. 1.

Рис. 1. Схema впливу на систему загальної середньої освіти зацікавлених у її розвитку структур

Відтак, жорсткий системний підхід, який тривалий час переважав у наукових дослідженнях, виявився неадекватним при вивченні соціальних систем, у тому числі освітніх. Для їх дослідження в останні десятиліття розробляється м'який системний підхід, що призначений для виявлення різних точок зору і поступового досягнення взаєморозуміння між індивідуумами і групами соціальних систем. Саме м'який системний підхід з його ідеями демократичного (партисипативного) управління є однією з методологічних основ громадсько-державного управління загальною середньою освітою.

Література

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения (Общедидактический аспект) / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1977. – 256 с.
2. Бабанский Ю. К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований: (Дидактический аспект) / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1982. – 192 с.
3. Беспалько В. П. Основы теории педагогических систем / В. П. Беспалько. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1977. – 204 с.
4. Дмитренко Т. А. Обучение как процесс управления / Дмитренко Т. А. – Х.: ХИПИ, 2993. – 64 с.
5. Ильина Т. А. Структурно-системный подход к исследованию педагогических явлений / Т. А. Ильина // Результаты новых исследований в педагогике. – М., 1977. – С. 5–9.
6. Ковалев А. П. Педагогические системы: оценка текущего состояния и управление / А. П. Ковалев. – Харьков : Изд-во ХГУ, 1990. – 114 с.

7. Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь / Коджаспиров А. Ю., Коджаспирова Г. М. – М.: Academia, 2000. – 173 с.

8. Королюк С. В. Особливості громадсько-державного управління в діяльності сучасної школи [Електронний ресурс] / Королюк С. В. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/ttmuo/2010_3/10kormsa.pdf.

9. Кузнецова А. Г. Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография / А. Г. Кузнецова. – Хабаровск : Изд-во ХК ИППК ПК, 2001. – 152 с.

10. Мамонтов Я. А. Педагогічна система як принцип науково-педагогічного дослідження / Я. А. Мамонтов // Шлях освіти. – 1927. – № 5. – С. 131–135.

11. Методы системного педагогического исследования : учеб. пособие / [под ред. Н. В. Кузьминой]. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1980. – 172 с.

12. Новиков А.М. Проектирование педагогических систем / Новиков А.М. // Специалист. – 1998. – №5. – С.23-29.

13. Плотинский Ю. М. Модели социальных процессов: учебное пособие для высших учебных заведений / Плотинский Ю. М. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Логос, 2001. – 296 с.

14. Сериков Г. Н. Педагогические системы обучения : учебное пособие / Г. Н. Сериков ; под ред. Н. А. Томина. – Челябинск : Политехнический институт, 1980. – 126 с.

15. Скітер І. С. Побудова алгоритму аналізу складних економічних систем структурного типу на основі системного підходу / І. С. Скітер, А. Г. Гребінник // Чернігівський науковий часопис ЧДІЕУ. Серія 1, Економіка і управління : збірник наукових праць. – Чернігів : ЧДІЕУ, 2011. – № 1 (1). – С. 13-20.

16. Устемиров К. Профессиональная педагогика: [учебник для учащихся колледжей и студентов вузов] / Устемиров К., Шаметов Н.Р., Васильев И.Б. – Алматы: ТОО «Акнур и Ко», 2005. – 432с.

17. Ушинський К. Д. Избранные педагогические сочинения : в 2-х т. / К. Д Ушинський. – М. : Педагогика, 1974. – Т. 1. – 583 с. – Т. 2. – 438 с.